УДК 930(4):314.15«14/20» **DOI** https://doi.org/10.26661/zhv-2025-11-63-22

МІГРАЦІЯ, МОБІЛЬНІСТЬ І «ЧУЖИНЕЦЬ» У ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ: ВІД СЕРЕДНЬОВІЧНИХ СТУДІЙ ДО СУЧАСНИХ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ*

О. Р. Давлєтов
Запорізький національний університет
dar5zp5ua@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7904-9776

С. С. Черкасов
Запорізький національний університет
stancherkasov@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0759-6594

О. М. Маклюк
Запорізький національний університет
onmacluk@gmail.com
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8740-2402

Ключові слова: міграція, мобільність, «чужинець», Європа, університети, паломництво, соціальна історія, релігійна мобільність, трансрегіональні інституції, історіографія.

Стаття присвячена історіографічному аналізу концептів міграції, мобільності та фігури «чужинця» в європейських дослідженнях від середньовічних студій до сучасних інтерпретацій. Розглянуто, як класичні та сучасні праці формували уявлення про середньовічне суспільство як статичне, а мобільність трактувалася радше як виняток або наслідок кризових явищ. Особлива увага приділяється роботам, які демонструють, що мобільність в історичної ретроспективі мала інституційне, правове та соціальне підґрунтя. Аналіз показує, що «чужинець» у релігійному, освітньому та міському контекстах постає як нормативно та соціально закріплена категорія, а університетські «нації» і паломницькі структури демонструють трансрегіональну солідарність та мобільність інтелектуальної та релігійної еліти. Стаття висвітлює еволюцію історіографічного дискурсу та методологічні підходи до вивчення мобільності, пропонуючи комплексне розуміння соціальних практик у європейському контексті. Продемонстровано, що, за висновками більшості дослідників, в епоху нового та новітнього часу міграція припиняє бути лише епізодичним явищем, пов'язаним із війнами чи стихійними лихами, і набуває нових структурованих форм. Актуальність запропонованого дослідження зумовлена зростаючою увагою європейської та світової науки до проблем міграції, мобільності та осмислення феномена «чужинця» в умовах воєнних конфліктів і трансформаційних суспільних процесів. У цьому контексті науковий пошук, що здійснюється дослідниками Запорізького національного університету в межах реалізації рамкової програми Європейського Союзу з досліджень та інновацій «Горизонт Європа» (проєкт № 101182968 – HORIZON TMA MSCA) Peace and Mobilities, створює важливе

* Видання здійснено в межах рамкової програми ЄС з досліджень та інновацій «Горизонт Європа», за програмою (Peace and Mobilities № 101182968 – HORIZON TMA MSCA)
Підтримка Європейської Комісії у створенні цього видання не означає схвалення змісту, який відображає лише погляди авторів, і Комісія не може нести відповідальність за будь-яке використання інформації, що міститься в ньому.

The publication was carried out within the framework of the EU Framework Programme for Research and Innovation «Horizon Europe», under the program (Peace and Mobilities No. 101182968 – HORIZON TMA MSCA)
The European Commission support for the production of this publica- tion does not constitute an endorsement of the contents which reflects the views only of the authors, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

міждисциплінарне підґрунтя для переосмислення історіографічних підходів до міграції та мобільності. Звернення до європейської історіографії від середньовічних студій до сучасних інтерпретацій дає змогу простежити еволюцію уявлень про «чужинця» як соціальний, культурний і політичний конструкт, а також поглибити розуміння взаємозв'язку між мобільністю населення, війною та формуванням моделей миру в історичній перспективі.

MIGRATION, MOBILITY, AND THE «FOREIGNER» IN EUROPEAN HISTORIOGRAPHY: FROM MEDIEVAL STUDIES TO CONTEMPORARY INTERPRETATIONS

O. R. Davletov
Zaporizhzhia National University

O. M. Makliuk
Zaporizhzhia National University

S. S. Cherkasov
Zaporizhzhia National University

Keywords: migration, mobility, «foreigner», Europe, universities, pilgrimage, social history, religious mobility, transregional institutions, historiography.

This article is devoted to a historiographical analysis of the concepts of migration, mobility, and the figure of the «foreigner» in European studies, tracing their evolution from medieval scholarship to contemporary interpretations. It examines how both classical and modern works have shaped the perception of medieval society as largely static, portraying mobility primarily as an exception or a consequence of crisis phenomena. Special attention is given to studies demonstrating that, contrary to this long-standing assumption, mobility in historical perspective often had institutional, legal, and social foundations. The analysis highlights that the «foreigner» emerges as a socially and normatively constructed category within religious, educational, and urban contexts. For instance, university «nations» and pilgrimage networks illustrate transregional solidarity and the movement of intellectual and religious elites, showing that mobility was not merely incidental but embedded in structured social practices.

The relevance of the present study is driven by the growing attention in European and global scholarship to issues of migration, mobility, and the understanding of the «foreigner» phenomenon in the context of armed conflicts and transformational societal processes. In this regard, the research conducted by scholars at Zaporizhzhia National University within the framework of the European Union's Horizon Europe research and innovation program (Project No. 101182968 – HORIZON TMA MSCA) «Peace and Mobilities» provides a significant interdisciplinary foundation for rethinking historiographical approaches to migration and mobility. By engaging with European historiography from medieval studies to contemporary interpretations the study traces the evolution of the concept of the «foreigner» as a social, cultural, and political construct and deepens the understanding of the connections between population mobility, war, and the formation of models of peace in a historical perspective.

Furthermore, the article traces the evolution of historiographical discourse and methodological approaches to studying mobility, emphasizing the importance of understanding the complex interplay between social structures, legal frameworks, and cultural norms. It demonstrates that, according to the conclusions of most scholars, in the early modern and modern periods, migration ceased to be regarded merely as an episodic phenomenon linked to wars, famines,

or other extraordinary events, and instead began to assume more organized and structured forms. These developments underscore the shift from viewing mobility as an anomaly to recognizing it as an integral component of social, economic, and intellectual life in European history. By situating the figure of the «foreigner» within broader institutional and transregional networks, the study provides a nuanced understanding of how social, legal, and religious systems facilitated or constrained movement, shaping patterns of interaction across regions and communities.

The article thus offers a comprehensive framework for interpreting mobility and migration in Europe, combining social, legal, and cultural perspectives. It contributes to the ongoing debate in historiography by demonstrating that mobility has long-standing historical roots and institutional significance, extending beyond individual experiences to influence collective structures and networks. In this way, the study highlights the continuing relevance of historical research for understanding contemporary discussions of migration, social integration, and transregional exchange in Europe.

Актуальність теми. У XXI ст. Європа у черговий раз переживає масштабні міграційні процеси, спричинені війнами, насильством, політичними переслідуваннями, економічною нерівністю тощо, це актуалізує питання інтеграції, правового статусу біженців, меж солідарності, а також образу «чужинця» в європейських суспільствах. Історичний ретроспективний аналіз дозволяє показати, що міграції, переселення народів та як наслідок присутність «іншого» не є винятком чи кризовим відхиленням, а складовою європейського розвитку. Вже в добу середньовіччя ми бачимо паломників, купців, студентів університетів, вигнанців формували трансрегіональні мережі, а міські статути, хроніки та канонічне право фіксували складні механізми прийняття, контролю або виключення чужинців. У ранньомодерний період конфесійні війни, колоніальна експансія та формування державних кордонів сприяли появі нових типів міграції й інструментів контролю мобільності – паспортів, імперського законодавства, регламентації підданства. У новітній історії міграція стає ключовою проблемою міжнародної політики та права: від досвіду біженців світових воєн до сучасних криз, пов'язаних із війнами та авторитарними режимами. Формування системи міжнародного захисту біженців, конвенцій ООН і політики Європейського Союзу демонструє спадковість, але й обмеженість історичних моделей реагування на мобільність населення.

Таким чином, актуальність теми полягає в можливості простежити довготривалу еволюцію дослідження питання щодо форм адаптації та інтеграції у нове суспільство, уявлень про мобільність, кордони та «чужинця» в Європі, , що стає підґрунтям для критичного осмислення сучасних міграційних питань. Особливого значення це набуває в контексті сучасної російсько-української війни та масової вимушеної міграції громадян України до країн ЄС, саме тому запропонована для аналізу проблема та її висновки можуть стати важливим інструментом для розуміння сучасних викликів, деконструкції ксенофобських наративів і формування відповідальної міграційної політики. Актуальність запропонованого дослідження зумовлена зростаючою увагою європейської та світової науки до проблем міграції, мобільності та осмислення феномена «чужинця» в умовах воєнних конфліктів і трансформаційних суспільних процесів. У цьому контексті науковий пошук, що здійснюється дослідниками Запорізького національного університету в межах реалізації рамкової програми Європейського Союзу з досліджень та інновацій «Горизонт Європа» (проєкт № 101182968 HORIZON TMA MSCA) Peace and Mobilities, створює важливе міждисциплінарне підґрунтя для переосмислення історіографічних підходів до міграції та мобільності. Звернення до європейської історіографії від середньовічних студій до сучасних інтерпретацій дає змогу простежити еволюцію уявлень про «чужинця» як соціальний, культурний і політичний конструкт, а також поглибити розуміння взаємозв'язку між мобільністю населення, війною та формуванням моделей миру в історичній перспективі.

Метою нашого наукового пошуку став історичний аналіз стану наукової розробки питань міграції та мобільності в Європі від середньовіччя до новітнього часу, крізь призму уявлень та практик щодо «чужинця», з'ясування еволюції форм пересування людей, механізмів правового регулювання та соціокультурних моделей включення, контролю й виключення мігрантів у різні історичні епохи.

Середньовіччя

Упродовж значної частини XX століття європейська медієвістика розвивалася в межах парадигми, яку умовно можна означити як концепцію «осілого середньовічного суспільства». Вона була сформована під впливом школи «Анналів». Одним із найбільш цитованих медієвістів XX ст. є Жорж Дюбі (Georges Duby), чия наукова творчість також формувалася в межах анналівської історіографічної традиції, саме він значною мірою визначив традиційні уявлення про структуру середньовічного суспільства через акцент на його соціальних і ієрархічних компонентах[1]. Хоча його праці не були присвячені безпосередньо темі мобільності, саме їхній фокус на внутрішніх соціальних процесах закріпив у науковому дискурсі образ середньовіччя як суспільства зі статичними соціальними ролями та обмеженою динамікою. Ці історіографічні конструкції були поширені як у французькій та і в цілому у західноєвропейській традиції та довго впливали на дослідження періоду середньовіччя, де мобільність розглядалася швидше як відхилення від норми, ніж як нормальний елемент суспільної практики. Таким чином, тривалий час в історичної науці домінувала парадигма «осілого середньовіччя», у межах якої мобільність розглядалася скоріше як виняток з правил або наслідок кризових явищ.

Проблематика міграції та мобільності в середньовічній Європі набула системного осмислення в історіографії порівняно пізно, лише наприкінці XX століття під впливом антропологічного повороту, розвитку соціальної історії та формуванню нових підходів до вивчення ідентичностей. Звернемось до конкретних нацкових досліджень. Так, історик Сандро Кароччі координатор докторської програми з історії та соціальних наук Римського університету Тор Вергата (University of Roma Tor Vergata), автор численних публікацій з історії середньовіччя констатує що: «Соціальна мобільність та Середньовіччя – це незвичайна пара. У сфері середньовічних досліджень мобільність ніколи, або майже ніколи, не була в центрі уваги». Дослідник зазначає що соціальної мобільності у середньовіччі історики приділяли мало уваги, аналізувались переважно традиційні моделі (феодальну революцію, ментальність, комерціалізацію тощо), які тільки підсилювали уявлення про нерухому, статичну, ієрархічну структуру середньовічного суспільства. Автор підкреслює, що лише останні десятиліття ці підходи переглядаються[2].

Новітні дослідження презентовані у виданні Medieval Worlds[3] (2024) також присвячені обговоренню питання про історіографічний «міф» нерухомого середньовіччя у сучасних студіях мобільності. Наприклад, традиційний погляд на «стабільність» селянства його низьку мобільність був переглянутий на користь зображення реальних переміщень і діяльності селян та інших груп, які були далеко не осілими. Так, дослідниця Аннамарія Пацієнца аналізує питання мобільність, переміщенн та ідентичність у середньовічній італійській сільській місцевості та навколо неї (VI–X ст.) та зазначає, що «проливає світло на селян «в дорозі» та причини їхньої мобільності, від повсякденних справ – іноді навіть не пов'язаних із сільським господарством – до їхнього бажання виїхати в пошуках щастя». Дослідниця підкреслює, що фактично вимальовується картина сільської Італії, яка була аж ніяк не статичною та незмінною[4].

Вагомий внесок у переосмислення мобільності зробили дослідження ранньосередньовічних міграцій, це стосується в першу чергу осмислення Великого переселення народів. Особливо показовим у цьому сенсі є традиційне трактування Великого переселення народів як масового руху етнічно однорідних спільнот, що нібито переносили «готові» ідентичності з одного простору в інший. Така модель довгий час підтримувала уявлення про «чужинця» як зовнішнього й культурно фіксованого «іншого», що протистоїть осілому локальному суспільству. Починаючи з кінця XX століття, ця інтерпретація зазнала суттєвого перегляду. Роботу «Міф про нації: середньовічне походження Європи» Патріка Дж. Гірі, професора історії Каліфорнійського університету в Лос-Анджелесі часто розглядають як один із ключових внесків у критику традиційних етнічно-націоналістичних моделей міграцій у ранньому середньовіччі[5]. Автор монографії аналізує, як в історіографії формувалися уявлення про етнічні групи та «міфи» походження націй, критикуючи примордіалістичні реконструкції ранніх переселень народів і підкреслюючи ситуаційний характер етнічної ідентичності.

[1] Duby G. The Three Orders: Feudal Society Imagined Chicago : University of Chicago Press. 382 p. URL: https://surl.li/intlhx

[2] Carocci Sandro Social mobility and the Middle Ages. *Continuity and Change* 26 (3), 2011, 367–404. Cambridge University Press 2011 doi:10.1017/S0268416011000257. URL: https://surl.lu/trvsnw

[3] Medieval Worlds https://medieval.vlg.oeaw.ac.at/index.php/medievalworlds/about

[4] Pazienza A. Mobility, Displacements and Identity in and Around the Medieval Italian Countryside (6th to 10th c.). *Medieval Worlds*. No.20. 2024. URL: https://surl.li/eqqaxh. P. 69.

[5] Patrick J. Geary, The Myth of Nations: The Medieval Origins of Europe. *Princeton*: *Princeton University Press, 2002*.216 p. URL: https://surl.li/kwvnma

Сучасні історики-медієвісти відмовляються від суто етнічних інтерпретацій переселень народів, наголошуючи на гнучкості ідентичностей, ситуативної мобільності та ролі політичних контекстів. У цьому руслі у роботах дослідників «чужинець» постає не як носій фіксованої етнічності, а як соціально й правово сконструйована фігура. Історик Халсолл Гай надає фундаментальний сучасний огляд періоду Великого переселення народів, у якому переглядаються традиційні наративи про германські «племена», підкреслюючи відсутність стабільних етнічних сутностей і важливість соціальних та політичних умов. Дослідник критично ставиться до ідей сталості «германських племен» як етнічних спільнот і показує, що багато того, що історично називали племінними рухами, є динамічними соціальними процесами[6].

Окремий напрям історіографії сформували дослідження міської мобільності та економічних міграцій. Важливу роль у добу середньовіччя відігравали *купці,* які пов'язували міста й регіони торговельними мережами. Ярмарки Шампані, ганзейські міста, середземноморська торгівля сприяли постійній циркуляції людей, товарів і інформації. Водночас міські статути чітко розмежовували «своїх» і «чужих»: іноземні купці часто підпорядковувалися окремій юрисдикції, сплачували спеціальні податки або користувалися колективними привілеями. Таким чином, мобільність визнавалася економічно необхідною, але перебувала під контролем міської влади. Центральне місце в сучасних історичних дослідженнях міста займає журнал Urban History (Cambridge University Press), який відзначається міждисциплінарним підходом та широким охопленням соціальних, економічних і правових аспектів урбаністичних процесів. На його сторінках публікуються дослідження середньовічних міст, які аналізують соціальну структуру, економіку, правові механізми, роль ремісників і купців, а також мобільність населення і інтеграцію «чужих» у міські спільноти[7]. Наприклад, Laura Tillery показує, як у пізньосередньовічному Любеку формувалися міські спільноти через взаємодію «своїх» і «чужих»[8]. На сторінках журналу Urban History обговорюється робота Mattia Fochesato, який досліджує механізми інтеграції мобільних груп під час епідемій та наслідки Чорної смерті для італійських міст (наприклад Сієни)[9]. Такі публікації демонструють, що середньовічні міста були не статичними осередками, а динамічними просторами, де правові й соціальні регуляції співіснували з постійним рухом населення.

Історики урбаністики та соціальної історії (П. Флемінг, Д. Ніколас, К. Рей) показали, що середньовічні міста були просторами постійного притоку населення, а купці, ремісники та сезонні працівники становили значну частину міського соціуму. Так, Д. Ніколас, відомий дослідженнями соціально-економічної історію міст, зміни в соціальних стосунках, ремісничих спільнотах та ролі міських верств у більш широкому контексті середньовічної Європи та акцентує увагу на тому що соціальна структура середньовічних міст включала не лише еліти, але й ремісників, торгівців і сезонних працівників, діяльність яких була важливою для міської економіки і соціального життя[10]. Аналіз міських статутів і судових джерел історикам дозволив виявити складні механізми диференціації прав «своїх» і «чужих», коли мобільність визнавалася економічною необхідністю, але підлягала жорсткому регулюванню.

У середні віки мобільність була невід'ємною складовою європейського суспільства, попри уявлення про середньовічну людину як «прикріплену» до місця народження. Пересування населення зумовлювалося релігійними, економічними, освітніми та політичними чинниками, а постать «чужинця» (forensis, alienus, peregrinus) посідала важливе місце в соціальній і правовій структурі середньовічних спільнот. Однією з наймасовіших форм мобільності було *паломництво*. Шляхи до Риму, Сантьяго-де-Компостела, Єрусалима та регіональних святинь перетворювали Європу на простір постійного руху. Паломники користувалися особливим статусом, що забезпечував їм правовий і церковний захист, зокрема право притулку та допомоги. Канонічне право і церковні настанови регламентували ставлення до них, формуючи уявлення про «сакралізованого чужинця», чия інакшість визнавалася легітимною.

Саме тому, важливе місце в історіографії посідають дослідження релігійної мобільності, насамперед паломництва. Роботи дослідників характеризують паломника як особливий тип «легітимного

[6] Halsall, Guy. Barbarian Migrations and the Roman West, 376–568. Cambridge: Cambridge University Press, 2007. URL: https://surl.li/zcgaqe

[7] Urban History URL:https://resolve.cambridge.org/core/journals/urban-history

[8] Tillery Laura Hanse Cultural Geography and Communal Identity in Late-Medieval City Views of Lübeck, Journal of Urban History (2021) URL: https://surl.li/payhkt

[9] Review of periodical articles Journal of Urban History (2022) URL: https://surl.li/qxeoej

[10] Nicholas *David* The growth of the medieval city : from late antiquity to the early fourteenth century. London; New York: Longman, 1997.413 p. URL: https://surl.li/elwtve

чужинця», захищеного канонічним правом і включеного в трансрегіональний сакральний простір. Цей підхід дозволив відійти від уявлення про середньовічну мобільність як маргінальну практику та показати її інституційну й нормативну вбудованість у християнський світ. Класичною в цьому контексті вже стала монографія Пітера Брауна, у якій він показує, як культи святих, їхні святині, мощі й пов'язані з ними паломництва стали центральними елементами пізньоантичної та середньовічної християнської релігійності. У цій роботі науковець розглядає паломницькі практики як соціально значущі, а не маргінальні явища, що змінило історіографічне розуміння релігійної мобільності[11].

Особливу форму середньовічної мобільності становили *студенти та викладачі університетів*. Університети Парижа, Болоньї, Оксфорда чи Падуї були транснаціональними інституціями, де навчалися вихідці з різних регіонів Європи. Студенти-«чужинці» об'єднувалися в «нації», мали власні правові гарантії та підлягали університетській, а не міській юрисдикції. Це сприяло формуванню ранніх надрегіональних ідентичностей та академічної мобільності як соціальної норми. Окремий пласт досліджень присвячений університетській мобільності. Гастінгс Рашдалл вперше опублікував працю «Університети Європи в Середньовіччі» у 1895 році, вона досі залишається одним із найвідоміших досліджень великих середньовічних університетів протягом понад століття[12]. В дослідженні Г. Рашдолла середньовічний університет постає як транснаціональна інституція, що формувала специфічні правові режими для студентів і викладачів-«чужинців», такий підхід став важливим для розуміння ранніх форм надрегіональної солідарності та мобільної інтелектуальної еліти.

Отже, у середні віки мобільність не суперечила стабільності суспільства, а була її структурним елементом. Міські статути, хроніки та канонічне право відображають складний баланс між потребою в мобільних групах і прагненням контролювати «чужинця». Середньовічний досвід демонструє, що уявлення про «іншого» формувалися не лише через виключення, а й через регульовані практики співіснування, які заклали підвалини пізніших європейських моделей ставлення до міграції.

В дослідженнях істориків медієвістів XXI століття мобільність все частіше розглядається не як аномалія, а як звична соціальна практика, тісно пов'язана з військовою службою, патронатними зв'язками, торгівлею, церковними мережами, політикою тощо. У межах цього переосмислення трансформується й образ «чужинця». В сучасній медієвістичній історіографії він дедалі частіше розглядається не як носій стабільної етнічної ідентичності, а як соціально та правово сконструйована фігура, чий статус визначався конкретними політичними, правовими та економічними обставинами. «Чужинець» у середньовічному суспільстві міг бути водночас інтегрованим і маргіналізованим, корисним і небезпечним, а його «інакшість» була радше результатом соціальної класифікації, ніж культурної сутності. Таким чином, сучасні дослідження середньовіччя вписують мобільність і фігуру «чужинця» в ширший контекст соціальної динаміки та владних відносин, що дозволяє відійти від статичних моделей і переглянути самі засади історіографічного уявлення про середньовічну Європу.

Історія нового часу

В епоху нового часу міграція припиняє бути лише епізодичним явищем, пов'язаним із війнами чи стихійними лихами, і набуває нових, структурно оформлених форм. Як підкреслюють у своїх працях дослідники, ці міграційні процеси були тісно пов'язані з формуванням ранньомодерних держав, розвитком економічних зв'язків і трансформацією соціальних та конфесійних просторів.Трансконтинентальні переселення у XVIII–XX століттях були ключовим фактором формування економічних, соціальних і культурних структур у світі. Зокрема, французький історик Фернан Бродель підкреслював значення довготривалих структурних процесів, які визначали розвиток регіонів і суспільств. У своєму фундаментальному дослідженні з історії нового часу «Середземномор'я та середземноморський світ у добу Філіпа II»[13], він продемонстрував, що переселення людей та товарів у межах Середземномор'я та Європи створювало нові соціальні й економічні зв'язки, формувало міські громади, ремісничі спільноти та торговельні мережі. Ці процеси не обмежувалися лише демографічними змінами, а радше визначали економічну активність, взаємодію між різними групами населення і розвиток міст як центрів соціальної мобільності. Фернан Бродель, аналізуючи мобільність і міграційні процеси раннього Нового часу, розглядав їх не як

[11] Peter Brown The Cult of the Saints: Its Rise and Function in Latin Christianity. Chicago: University of Chicago Press, 1981. 224 p. URL: https://surl.li/xaetuc

[12] Hastings Rashdall The Universities Of Europe In The Middle Ages Oxford: Oxford Univerity Press, 1895 URL: https://surl.li/xyrqyr

[13] Braudel, F. The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II. Berkeley, 1995. 525 p.

виняткові чи кризові явища, а як структурну складову функціонування європейського світу. У межах його концепції «довгої тривалості» переміщення людей, сезонні міграції, торговельні подорожі, колоніальні експедиції, примусова праця та переселення постають як повільні, але стійкі процеси, тісно пов'язані з економічними циклами, демографічними коливаннями та екологічними умовами. Мобільність у новий час, за Броделем, була не лише реакцією на дефіцит ресурсів чи політичні зміни, а й одним із механізмів відтворення соціально-економічних структур Європи.

У цьому контексті співвідношення «свій – чужий» у європейському просторі та за його межами формувалося не стільки на рівні культурної взаємодії, скільки в межах ієрархічної світ-економіки. Європа в Броделівському баченні виступає ядром, яке продукує норми, знання та економічні моделі, тоді як колоніальні простори розглядаються як периферія або напівпериферія, призначена для постачання ресурсів, робочої сили та екзотизованих уявлень про «іншого». Колоніальна міграція, включно з переселенням європейців і насильницьким переміщенням неєвропейських народів, посилювала асиметрію між «своїм» як носієм цивілізаційної норми та «чужим» як об'єктом управління, експлуатації або культурного підпорядкування.

Водночас Бродель не ідеалізував європейський досвід і опосередковано демонстрував обмеженість європоцентризму, показуючи, що економічна й культурна перевага Європи була історично контингентною та значною мірою залежала від глобальних потоків людей, товарів і знань. Таким чином, міграція в новий час у його інтерпретації постає не лише як рух населення, а як ключовий чинник формування європейської ідентичності, яка вибудовувалася через постійне порівняння, дистанціювання та ієрархізацію «іншого».

Американський історик Ерік Вольф у своїх дослідженнях, зокрема у праці «Європа і народи без історії»[14], акцентував увагу на глобальному вимірі переселень. Він показав, що трансконтинентальні переміщення людей включно з рабами, мігрантами та колоністами були фундаментальним чинником інтеграції локальних суспільств у світову економічну систему. Переселення формувало не лише економічні структури, а й культурні ідентичності та соціальні мережі на різних континентах. Вольф продемонстрував, що колоніальні контакти і глобальні переселення впливали на розподіл ресурсів, політичні відносини та соціальну організацію суспільств, створюючи умови для довготривалих змін у глобальному масштабі.

Синтезуючи підходи Броделя і Вольфа, можна стверджувати, що трансконтинентальна міграція за доби нового часу мала багаторівневий ефект. На регіональному рівні воно формувало економічні і соціальні зв'язки та структуру міст, на глобальному інтегрувало локальні суспільства у трансконтинентальні мережі, сприяло формуванню нових економічних і культурних систем. Переселення людей стало рушійною силою колоніальних процесів і глобальної модернізації, створюючи умови для соціальної мобільності та перетворення культурних ідентичностей.

Формування Нового Світу у новий час відбувалося значною мірою завдяки трансконтинентальним переселенням населення. Європейські колоністи, африканські раби та інші групи мігрантів утворили нову соціальну і культурну структуру Америки, яка відрізнялася від старих європейських моделей. Цей процес створював складні соціальні механізми «свій-чужий», коли новоприбулі групи одночасно ставали частиною колоніальної системи та залишалися соціально і культурно дистанційованими від вже встановлених громад.

Переселення європейців і рабів із Африки формувало основні соціальні і економічні структури колоній. Європейські колоністи часто розглядалися як «свої» серед інших колоністів, але водночас вони встановлювали жорсткі межі для інкорпорації індіанців та африканських рабів, яких вважали «чужими». У межах міст і плантацій формувалися окремі соціальні простори, де «свої» мали привілеї доступу до землі, освіти та політичної участі, тоді як «чужі» залишалися обмеженими у своїх правах і підпорядкованими економічним та соціальним нормам колоніальної влади.

Як зазначає Е. Вольф, цей процес не обмежувався демографією: він формував культурні та ідентичні бар'єри. Африканські раби, примусово переміщені через Атлантику, створювали власні спільноти, що одночасно підпорядковувалися колоніальним правилам і зберігали елементи африканської культури, релігії та соціальної організації. Європейські колоністи та їхні нащадки визначали себе як «своїх» у межах колоніальної ієрархії, тоді як інші групи залишалися «чужими», що закріплювало соціальні бар'єри і складну систему взаємних прав і обмежень.

У міських і портових центрах Америки концепт «свій-чужий» реалізовувався через просторове розмежування кварталів, ремісничих цехів, торговельних гільдій та релігійних громад. Нові

[14] Wolf, Eric R. *Europe and the People Without History*. Berkeley: University of California Press, 1982. 1268 p.

міста ставали ареною перетину різних культур і одночасно простором соціальної ієрархії, де кожна група мала визначене місце та соціальний статус. Міграція створювала умови для мобільності, але одночасно підтримувала структури поділу за походженням, статусом та економічними ресурсами.

Британський історик Ерік Джон Ернест Хобсбаум, відомий дослідженнями соціальної та економічної історії нового часу, у своїх роботах зазначає, що міграційні процеси, пов'язані з промисловими революціями XVIII–XIX століть, також стали одним із ключових чинників соціально-економічних трансформацій у Європі та за її межами[15]. Масовий перехід сільського населення до міст, а також внутрішня і міжнародна міграція робітників і спеціалістів створювали нові соціальні структури, включно з робітничими кварталами, ремісничими гільдіями та міськими громадами. В історичних дослідженнях ці процеси розглядаються не лише як демографічні зсуви, а й як чинники формування соціальної мобільності, економічної інтеграції та технологічного розвитку.

Дослідник підкреслює, що індустріалізація стимулювала не лише масові переселення населення, а й відтік мізків переміщення висококваліфікованих фахівців, інженерів та науковців у регіони з більш розвиненою промисловістю або кращими економічними умовами. Ці переміщення забезпечували накопичення знань і досвіду у нових центрах промислового розвитку, одночасно послаблюючи регіони, що залишалися поза центрами індустріалізації. Разом із цим відбувався трансфер технологій, коли нові виробничі методи, механічні інновації та організаційні практики поширювалися від більш розвинених до менш розвинених регіонів, сприяючи поширенню індустріальної модернізації.

Міграція, відтік мізків і трансфер технологій взаємодіяли у складній системі соціально-економічних процесів. Переміщення населення забезпечувало концентрацію робочої сили та знань у промислових центрах, що прискорювало економічний розвиток і технологічну модернізацію, водночас створюючи соціальні напруження та потребу у нових механізмах інтеграції. Саме поєднання цих факторів визначало динаміку індустріального розвитку та формування сучасних міст, а також мало довготривалий вплив на соціальну структуру суспільства, економічну мобільність і глобальні економічні зв'язки.

Один із засновників школи Анналів, французький історик Люсьєн Февр, запропонував новий підхід до вивчення міграційних процесів в історії, який і зосереджувався на соціальних, економічних і культурних процесах повсякденного життя[16]. У контексті міграції XVII–XIX століть його методологія дозволяє розглядати переселення населення як багатовимірне явище, що включає не лише економічні мотиви, а й культурні та соціальні наслідки. Февр підкреслював, що історія повинна аналізувати довготривалі структури, взаємодію середовища, демографічні потоки та ментальності населення, що створює можливість бачити міграцію як складну мережу економічних, соціальних і культурних процесів, а не лише як переміщення людей між територіями.

Особливу увагу Февр приділяв культурним і ментальним аспектам соціальних явищ. З його точки зору, переселенці та чужинці у нових містах і колоніях не були пасивними об'єктами адаптації, а активно впливали на формування культурних практик, соціальних норм і колективної пам'яті. Міграційні потоки, які охоплювали як внутрішні переміщення, так і зв'язки між метрополіями та колоніями, сприяли появі нових спільнот і гібридних соціальних структур, де відбувався обмін культурними кодами та символами, і створювалися умови для формування спільних ідентичностей.

Методологія Февра, що поєднувала історію, географію, демографію та економіку, дозволяє аналізувати соціальну дистанцію та інклюзію: чужинці могли залишатися ізольованими через мовні, культурні або правові бар'єри, або, навпаки, інтегруватися через економічні та соціальні взаємодії, створюючи спільні інституції та мережі. У підсумку підхід Февра демонструє, що історія міграції XVII–XIX століть не може зводитися до економічної потреби чи політичного примусу. Він пропонує бачити переселення як динамічний процес взаємодії людей, культур і середовища, у якому чужинці стають агентами змін, формуючи нові соціальні практики, культурні ідентичності та колективну пам'ять, що залишають тривалий слід у розвитку міських і колоніальних спільнот.

Сучасний всесвітньо відомий історик Норман Дейвіс у своїх історіографічних оглядах також порушує теми, тісно пов'язані із міграційними процесами під час індустріалізації XVIII–XIX століть, зокрема переміщенням людей у міста, змінами в соціальній структурі, урбанізацією та еконо-

[15] Hobsbawm, Eric J. *The Age of Revolution: Europe 1789–1848*. London: Weidenfeld & Nicolson; New York: World Publishing, 1995. 1200 p.

[16] Febvre, Lucien. *A New Kind of History: From the Writings of Febvre*. Edited by Peter Burke, translated by K. Folca, Routledge & Kegan Paul, 1993. 800 p.

мічними трансформаціями. Його праця «Europe: A History» («Європа. Історія»)[17] є всебічним наративом про історію Європи від найдавніших часів до сучасності, де він розглядає широку динаміку соціальних і економічних змін у контексті модернізації, включно з тими явищами, які сучасні дослідники описують як урбанізацію і міграцію робітничих мас під впливом індустріалізації.

Хоча Дейвіс не фокусується винятково на «відтоку мізків» чи «трансфері технологій» як окремих категоріях у своїй загальній історії Європи, його огляд змін у XIX столітті включає дискусії про зростання міст, міграцію сільського населення до промислових центрів та економічну мобільність, які є ключовими для розуміння того, як індустріальні революції формували нові соціальні структури в Європі і за її межами. У «Європі. Історії» він розглядає, як технологічний прогрес і економічні зрушення XIX століття сприяли переміщенню робочої сили та розширенню нових промислових регіонів, а також зміцненню ролі міст як центрів економічної та соціальної активності, що є контекстом для аналізу трансферу технологій і зміни соціального ландшафту. Історик також приділяє увагу взаємодії різних груп населення, включно з меншинами, що стало особливо помітно під час інтенсивних соціальних змін, пов'язаних із модернізацією Європи. Його праця демонструє, що великі переміщення населення і урбанізація були не лише демографічними, а й культурними та економічними факторами, що змінювали уявлення про соціальну «належність» і «іншість» у новому індустріальному суспільстві.

Роберт Блаунер, американський історик та соціолог, є автором досліджень, які суттєво вплинули на аналіз етнічних відносин і соціальних структур у XX столітті. Він найбільш відомий як творець концепції внутрішнього колоніалізму (internal colonialism), який, на думку Блаунера, проявляється тоді, коли певні групи всередині держави опиняються в умовах, порівнянних із становищем колонізованих народів у традиційному колоніальному контексті. На відміну від класичної колонізації, колонізовані групи формально не відокремлені географічно, але зазнають структурного, економічного та культурного пригноблення в межах «метрополії». У своїй роботі «Internal Colonialism and Ghetto Revolt»[18] Блаунер розглядає взаємозв'язок між расовою нерівністю та соціальною структурою США, показуючи, що відносини між білими та афроамериканцями мають багато спільного з класичними формами колоніального домінування, включно з примусовою інтеграцією, культурним придушенням, економічною експлуатацією та нерівним доступом до ресурсів і влади. Блаунер рішуче критикує класичні асиміляційні теорії, які трактували етнічні меншини як групи, що поступово інтегруються в суспільство. Він проводив важливе розмежування між іммігрантськими групами, що приїхали добровільно (наприклад, європейські етнічні меншини XIX–XX століть), і «колонізованими» групами, чия присутність і становище в суспільстві були зумовлені насильницькими процесами, як-от рабство африканців або депортація корінних народів. Це дозволяло пояснити, чому деякі групи мали кардинально різний досвід інтеграції, доступу до ресурсів і соціального статусу: примусова «міграція» або включення через колоніальний тиск створює глибші та триваліші бар'єри для участі в суспільному житті, ніж добровільна імміграція.

У новітній історіографії дедалі більшу увагу привертають проблеми глобальної мобільності, що дозволяють переосмислити перенесення людей у XVII–XIX столітті не лише як реакцію на економічні чинники, але й як софістикований культурний та соціальний феномен. У цьому контексті праці істориків, зокрема французького дослідника П'єра Нори[19], відкривають нову перспективу на міграції, що виходить за межі традиційних політико-економічних підходів. Нора та його послідовники наполегливо підкреслюють, що переселення мало глибокі культурні наслідки: чужинець не лише долучався до економічних структур нових міст і колоній, а й брав участь у формуванні колективної пам'яті, соціальних практик і культурних ідентичностей.

Цей підхід значною мірою переглядає класичні уявлення про міграцію, які переважно трактували її як механізм вирішення дефіциту робочої сили або як наслідок економічної нерівності. Натомість аналіз глобальної мобільності розгортає увагу на інституційних, символічних та ідентифікаційних вимірах переселень, що зумовлює нові запитання щодо ролі чужинців у суспільному житті та культурних процесах. Саме тому сучасні концептуальні рамки включають кілька міждисциплінарних категорій, що дозволяють комплексно інтерпретувати явище міграції.

[17] Дейвіс Норман. Європа: Історія. Київ : Основи, 2014. 1464 с.

[18] Blauner R. Internal Colonialism and Ghetto Revolt. *Social Problems*. 1969. Vol. 16, No. 4. P. 393–408.

[19] Nora P., Kritzman L. Realms of Memory: The Construction of the French Past / P. Nora, L. D. Kritzman (eds.). Columbia University Press. 1996. Vol. 1. 642 p

Першою з таких категорій є так звана «мультикультурна інтеграція», яка описує процес формування нових соціальних спільнот через контакт «свій – чужий». У цій парадигмі міграційний рух розглядається як діалог культур, що веде до появи гібридних соціальних форм, змішаних ідентичностей та нових моделей спільної пам'яті. Мультикультурна інтеграція виходить за рамки простого співіснування різних груп: вона включає вироблення нових спільних практик, цінностей та символів, що стають основою для соціального співробітництва у містах з інтенсивними міграційними потоками.

Друга концептуальна одиниця, «транскордонна мобільність», наголошує на тому, що переселення традиційно не обмежувалися географічними або політичними кордонами. Цей термін охоплює міграційні потоки між метрополіями і колоніями, центрами і периферіями, де рух людей супроводжувався обміном технологій, ідей, релігійних практик та адміністративних моделей. Транскордонна мобільність дозволяє побачити, що переселенці були не лише пасивними об'єктами структурної експансії, а й активними агентами культурного перенесення, що впливали на форми політичного управління, освітні практики, релігійні концепції та соціальні інституції як у колоніях, так і в метрополіях.

Третій концепт, «соціальна дистанція та інклюзія», фокусується на механізмах, через які чужинці інтегруються або, навпаки, ізолюються у нових громадах. Соціальна дистанція розглядається як міжгруповий бар'єр, що може мати демографічне, культурне або правове підґрунтя. Вона проявляється у формальних механізмах (правовий статус, податкові й торговельні обмеження, відсутність політичних прав) та неформальних практиках (стигматизація, соціальні упередження, мовні бар'єри). Навпаки, інклюзія означає активне залучення чужинців до спільнот, що проявляється у створенні об'єднаних інституцій, участі в колективних ритуалах та появі міжгрупових соціальних мереж. Аналіз цих механізмів важливий для розуміння того, як саме чужинці могли впливати на соціальну структуру ідентичностей у містах та колоніях, і як ці процеси набували різної інтенсивності залежно від політичних і культурних контекстів.

Четвертий важливий концепт, «економічна мобільність», що розглядає міграцію як ключовий чинник індустріальної та урбанізаційної трансформації. Переміщення робочої сили забезпечило розвиток нових міст, промислових центрів і торговельних вузлів, створюючи умови для соціального піднесення переселенців та зміни традиційних економічних ієрархій. Економічна мобільність тісно пов'язана з трансформаціями у структурі праці, появою вільних й найманих ринків праці, формуванням нових класових груп та соціальних прошарків, що суттєво вплинуло на подальший розвиток модерних суспільств у XIX столітті.

Комплексний аналіз цих концептів дозволяє П. Нора стверджувати, що чужинець у новому середовищі був не лише економічним агентом, а й соціокультурним суб'єктом, що впливав на способи, якими громади будували власні уявлення про спільність і пам'ять. Саме через взаємодію «свій – чужий» формувалися локальні ідентичності, які, у свою чергу, інтегрувалися в ширші національні та імперські наративи. Такий підхід ставить під сумнів лінійні моделі асиміляції, які розглядали чужинців як пасивних реципієнтів домінантної культури, і відкриває простір для більш модерних інтерпретацій історичних процесів мобільності.

Новітня історія

Феномени мобільності та міграції посідають центральне місце в інтерпретаціях новітньої історії XX століття, оскільки саме цей період позначений безпрецедентною інтенсивністю переміщень людей, ідей, капіталів і практик. Світові війни, розпад імперій, формування національних держав, колоніальні та деколонізаційні процеси, тоталітарні режими, масові депортації, економічні кризи й модернізаційні трансформації спричинили масштабні міграційні потоки, що істотно змінили соціальну, культурну та політичну структуру суспільств. У відповідь на ці процеси історики поступово виробляли аналітичні інструменти, які дозволяли осмислювати мобільність не лише як демографічний або соціально-економічний факт, а як складний історичний феномен.

Межею нової та новітньої історії є так звана «Велика війна» 1914–1918 рр., яка назавжди змінила світ. Саме під час Першої світової війни значно загострилось питання щодо форм адаптації та інтеграції у нове суспільство, уявлень про мобільність, кордони та «чужинця» на європейському континенті. Одною з провідних дослідниць даної проблематики є Любов Жванко, докторка історичних наук, професорка Харківського національного університету міського господарства ім. О. М. Бекетова[20].

[20] Жванко Л. М. Біженці Першої світової війни: український вимір (1914–1918 рр.): монографія. Х. : Віровець А. П. «Апостроф», 2012. 568 с.; Жванко Л. М. Влада і біженці Першої світової війни: еволюція стосунків на теренах Східної Європи (1914–1925). Człowiek w Europie. Człowiek wobiec problemyw XIX i XX wieku. Redakcja naukowa Macej Franz; Marius Kardas. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2011. S. 115. 133; Жван-

Велика війна 1914–1918 рр. ознаменувала початок кривавого й бурхливого новітнього етапу XX століття, позначеного серією гуманітарних катастроф. Фактично всі подальші трагедії, що відбувалися на європейському континенті, стали прямими чи опосередкованими її наслідками. Війна, в яку кожна з провідних або великих європейських держав вступала мало не з радістю, маючи за надію отримати швидку та блискучу перемогу, перетворилася на п'ятирічний жах першої індустріальної і по-справжньому глобальної війни. Більше того, цей конфлікт назавжди змінив геополітичне обличчя Європи, зруйнувавши усталену вже за кілька століть її політичну, економічну та соціальну структуру. Війна принесла не лише катастрофічні руйнування, численні жертви на полях битв, а й трансформувала систему моральних орієнтирів, нівелюючи саму гуманітарну цінність людського життя. У тогочасному суспільстві було змінено систему і соціальних ролей. Перша світова війна призвела до появи явища, не бувалого раніше, а саме мільйонів «переміщених осіб» – біженців, військовополонених, депортованих тощо.

Усі учасниці збройного конфлікту, і зокрема, і країни Четверного Союзу і держави Антанти зіткнулися з новим суспільним явищем – біженством, багатогранним, складним і водночас катастрофічним невідомим у таких масштабах за попередніх військових конфліктів. На європейському континенті, в державах протиборчих блоків, біженство стало невід'ємним атрибутом повсякденного життя соціуму. Більше того, однією з багатьох новацій Великої війни, направлених проти т.зв.»пересічної людини», стало примусове вивезення військовими воюючих сторін у тилові райони власного цивільного населення Українські етнічні землі, розділені між двома ворожими імперіями (Романових (85 %) та Габсбургів (15 %), винесли значний тягар війни, а відтак і біженства як нової складової воєнного соціуму. На території Галичини та Буковини розгорталися активні бойові дії, через Волинь та Поділля проходила лінія «позиційної війни» Південно-Західного фронту. Інші українські губернії Наддніпрянщини, маючи статус тилових, розмістили у себе значну кількість біженців, лазаретів для поранених, таборів для військовополонених, забезпечували всезростаючі потреби царської армії. У різний час на українських землях перебувало від понад 400 тис. (листопад 1915 р.) до близько 1 млн. (зима 1918 р.) біженців. Цікаво, що Катеринославська губернія, де на осінь 1915 р. знайшли притулок понад 220 тис. біженців, посіла перше місце серед 45 європейських губерній Російської імперії. Харківщина за кількістю розміщених біженців була другою серед українських губерній і п'ятою серед решти місцевостей імперії. Зрозуміло, що дані не можна назвати остаточними, вони – лише орієнтовні, оскільки в умовах війни надзвичайно важко було вести будь-яку статистику.

В Україні протягом Першої світової війни тимчасовий притулок знайшли представники понад 20 національностей – українці, росіяни, білоруси, поляки, німці, латиші, литовці, естонці, євреї, чехи, словаки, молдавани, румуни, серби. Але точно встановити кількісний склад кожної з груп, в умовах війни та їх перманентного руху, на жаль, було неможливо. Найбільші групи склали «російські біженці» (зазвичай узагальнена на той час назва білорусів, українців, росіян тощо) та поляки. За статево-віковою ознакою переважали жінки і діти, у соціальному зрізі – селяни, бо основна маса евакуйованого населення на той час проживала саме у сільській місцевості.

Значний внесок у подальшу розробку даної проблематики заклали колективні монографії з історії Першої світової війни створені з ініціативи та з науковим супроводом професора, д. і. н. С. С. Трояна. А саме : Перша та друга світові війни в історії людства (до 100-річчя початку Першої і 75-річчя початку Другої світових воєн): Монографія ,(2014); «Світові війни в історії та долі людства» (2014); Перша світова війна у фокусі «плинної нестабільності»: міжнародна і внутрішня політика (2019); «Великі держави у Світовій війні 1914–1918: протистояння ідей і дипломатій» (2020). Ці колективні праці, що розглядають Першу світову війну в контексті глобальних трансформацій XX століття, не оминаючи питання щодо форм адаптації та інтеграції у нове суспільство, уявлень про мобільність, кордони та «чужинця» на європейському континенті тощо. Також окремі аспекти зазначеної проблематики вивчали запорізькі дослідники на фахових конференціях у ЗНУ[21].

ко Л. Біженство Першої світової війни: українські акценти. Перша та друга світові війни в історії людства (до 100-річчя початку Першої і 75-річчя початку Другої світових воєн): Монографія / Наукова редакція д.і.н. проф. С. С. Трояна. К. : ДП «НВЦ «Пріоритети», 2014. С. 190–206.

[21] Перша та друга світові війни в історії людства (до 100-річчя початку Першої і 75-річчя початку Другої світових воєн): Монографія. Наукова редакція д.і.н. проф. С. С. Трояна. К. : ДП «НВЦ «Пріоритети», 2014. 316 с. ; Перша світова війна у фокусі «плинної нестабільності» міжнародна і вну-

Під час Другої світової війни знову актуалізувалась проблематика досліджень щодо форм адаптації та інтеграції у нове суспільство, уявлень про мобільність, кордони та «чужинця» на європейському континенті. Проблема біженців Другої світової війни була масштабною гуманітарною кризою – мільйони людей змушені були тікати від бойових дій, окупації, переслідувань, голоду, рятуючи життя, що призвело до величезних людських страждань, хаосу, і повоєнного переміщення цілих народів, а це вимагало складних рішень щодо їх повернення, розміщення та інтеграції, створюючи безпрецедентні виклики для повоєнної Європи. Проблема біженців під час та після Другої світової війни стала найбільшою гуманітарною кризою в історії Європи, охопивши понад 60 мільйонів осіб Криза призвела до ухвалення Конвенції ООН про статус біженців (1951), яка вперше юридично закріпила права людей, що рятуються від переслідувань, та визначила обов'язки держав щодо їхнього захисту.

Серед провідних українських дослідників потрібно звернути увагу на праці д.і.н., професора Олександра Лисенка. Так у колективній монографії «Людина на війні: український соціум через призму Першої та Другої світових воєн: Історичні нариси» автори основну увагу приділили розкриттю низки проблем, пов'язаних із життєвими стратегіями різних категорій та груп українського суспільства, моделями їхньої поведінки і способами виживання у складних умовах війни. З'ясовано визначальні риси глобальних збройних конфліктів, сформовано уявлення про будні пересічних мешканців українських міст і сіл в умовах окупаційних режимів. Проаналізовано мобільність населення, соціальні програми й доброчинні заходи, спрямовані на подолання життєвих негараздів вразливих груп населення, визначено роль громадських інституцій і соціальної самоорганізації у цих процесах, висвітлено людські й матеріальні втрати внаслідок війн, шляхи повернення до мирного способу життя, реевакуаційні заходи. Схарактеризовано процес формування пам'яті про Першу та Другу світові війни на прикладі дослідження українського суспільства.

Звернення до проблематики історичного аналіз стану наукової розробки питань міграції та мобільності в Європі від середньовіччя до новітнього часу, крізь призму уявлень та практик щодо «чужинця», з'ясування еволюції форм пересування людей, механізмів правового регулювання та соціокультурних моделей включення, контролю й виключення мігрантів у різні історичні епохи допомагає краще зрозуміти масштаби гуманітарної катастрофи модерного українського суспільства під час російсько-української війни.

Таким чином підводичі підсумки зазначимо, що сучасна історіографія дедалі частіше звертається до міждисциплінарних підходів, поєднуючи соціальну, правову та культурну історію з методами історичної антропології та network studies. Колективні проєкти, присвячені мобільності в афро-євразійському просторі, розширили європоцентричну рамку й показали включеність Європи в глобальні міграційні процеси. Дослідження мобільності еволюціонували від опису окремих груп мігрантів до аналізу мобільності як структурного чинника соціального порядку. Образ «чужинця» в сучасній історіографії постає багатовимірним – як правова категорія, соціальний статус і культурна конструкція, що змінювалася залежно від контексту, але водночас заклала тривалі моделі європейського ставлення до міграції.

Аналіз європейської історіографії від середньовічних студій до сучасних інтерпретацій демонструє, що дослідження міграції, мобільності та феномену «чужинця» завжди відображали ширші соціальні, політичні та культурні трансформації. Сучасна історіографія дедалі більше орієнтується на міждисциплінарні підходи, що включають соціологічні, антропологічні, демографічні та культурологічні методи, і дозволяє комплексно аналізувати не лише фізичні переміщення, а й процеси конструювання ідентичності, уявлень про «чужинця» та соціальні взаємодії в умовах мобільності.

У цьому контексті науковий пошук, який здійснюється дослідниками Запорізького національного університету в межах реалізації рамкової програми Європейського Союзу з досліджень та інновацій «Горизонт Європа» (проєкт № 101182968 HORIZON TMA MSCA) «Peace and Mobilities», є надзвичайно важливим. Він створює потужне міждисциплінарне підґрунтя для переосмислення підходів до дослідження міграції та мобільності, інтегруючи історичний аналіз із сучасними концепціями переміщень, соціальної інтеграції та конструювання миру. Проєкт відкриває нові можливості для емпіричного дослідження складних і взаємопов'язаних процесів, що відбуваються під час переміщення населення, формування соці-

трішня політика: колективна монографія / ред. С. С. Троян. Київ: Кондор, 2019. 280 с. ; Великі держави у Світовій війні 1914–1918: протистояння ідей і дипломатій: Монографія / ред. С. С. Троян. Київ, Кондор, 2020.152 с. ; Світові війни в історії та долі людства. Монографія / ред. С. С. Троян. Київ, Кондор, 2014. 252 с.

альних мереж і уявлень про «іншого», а також для аналізу того, як історичні практики та культурні уявлення продовжують впливати на сучасне сприйняття мобільності, культурної взаємодії, соціальної інтеграції та миробудівних процесів у Європі та поза її межами.

References

Ardito C. Enriching Archaeological Parks with Contextual Sounds and Mobile Technology. *Interacting with Computers*, 2022. № 24(4). P. 326–343.

Arici F. Research Trends in the Use of Augmented Reality in Science Education: Content and Bibliometric Mapping Analysis. *Computers & Education*, 2019. P. 142–160.

Bekele M. Survey of Augmented, Virtual, and Mixed Reality for Cultural Heritage. *Journal on Computing and Cultural Heritage*. 2018. 11(2). P. 101–136.

Blauner R. Internal Colonialism and Ghetto Revolt. *Social Problems*. 1969. Vol. 16, No. 4. P. 393–408.

Braudel, F. The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II. Berkeley, 1995. 525 p.

Cipresso P. The Past, Present, and Future of Virtual and Augmented Reality Research : Network and Cluster Analysis of the Literature. *Frontiers in Psychology*, 2018. № 9. P. 98–21.

Cohen D. Guide to Gathering, Preserving, and Presenting the Past on the Web. Philadelphia: University of Pennsylvania Press. 2015. 325 p.

De Freitas S. Education in Computer Generated Environments: Virtual Learning, Simulation and Games. Routledge. 2014. 232 p.

Dejvis Norman. Yevropa: Istoriya. Kiyiv : Osnovi, 2014. 1464 s.

Diegmann, P. Benefits of Augmented Reality in Educational Environments. *Systematic Literature Review. Wirtschaftsinformatik Proceedings*, 2015. P. 9–34.

Economou M. Promising Beginnings? Evaluating Museum Mobile Phone Apps. *Museums and the Web*. 2019. P. 68–91.

Elliott D. Digital History and Hermeneutics: Between Theory and Practice. Berlin: De Gruyter. 2020. 265 p.

Febvre, Lucien. *A New Kind of History: From the Writings of Febvre*. Edited by Peter Burke, translated by K. Folca, Routledge & Kegan Paul, 1993. 800 p.

Fenomen propagandi ta antipropagandi u suchasnomu sviti: istoriko – politologichnij diskurs/ red. G.M.Vasilchuka, O.M.Maklyuk, M.M.Bessonovoyi. Zaporizhzhya: Inter-M, 2018. 386 s.

Hobsbawm, Eric J. *The Age of Revolution: Europe 1789–1848*. London: Weidenfeld & Nicolson; New York: World Publishing, 1995. 1200 p.

Kaley A. *Historical Thinking and the Digital World: Practice, Theory, and Pedagogy*. Routledge. 2022. 238 p.

Kartashova L. Tsyfrovi tekhnolohii dlia stvorennia navchalnoho seredovyshcha novoho pokolinnia yak ekosystemy. Khmelnytskyi : KhNU. 2020. S. 63–66.

Lee P. Putting Principles into Practice : Understanding History. *How Students Learn: History in the Classroom*. Washington, DC : The National Academies Press. 2015. P. 31–77.

Levstik L. Doing History : Investigating with Children in Elementary and Middle Schools. Routledge. 2015. 256 p.

Lyudina na vijni: ukrayinskij socium cherez prizmu Pershoyi ta Drugoyi svitovih voyen: Istorichni narisi / vidp. red. O. P. Reyent. K.: IIU NAN Ukrayini, 2021. 657 s.

Nora P., Kritzman L. Realms of Memory: The Construction of the French Past / P. Nora, L. D. Kritzman (eds.). Columbia University Press. 1996. Vol. 1. 642 p

Osodcha K. Zasoby tsyfrovykh tekhnolohii dlia zabezpechennia spravedlyvoi yakisnoi neformalnoi osvity. *Digital Transformation and Technologies for Sustainable Development all Branches of Modern Education, Science and Practice*. 2023. S. 75–79.

Persha svitova vijna u fokusi «plinnoyi nestabilnosti» mizhnarodna i vnutrishnya politika: kolektivna monografiya / red. S. S. Troyan. Kiyiv: Kondor, 2019. 280 s.

Persha ta druga svitovi vijni v istoriyi lyudstva (do 100-richchya pochatku Pershoyi i 75-richchya pochatku Drugoyi svitovih voyen): Monografiya. Naukova redakciya d.i.n. prof. S. S. Troyana. K. : DP «NVC «Prioriteti», 2014. 316 s.

Propaganda vs kontrpropaganda u mediaprostori: minule, suchasne, majbutnye: materiali mizhnarodnoyi naukovo-praktichnoyi konferenciyi (Zaporizhzhya, 12 lyutogo 2018 r.). Zaporizhzhya: Inter-M, 2018. 406 s.

Schreibman S. A New Companion to Digital Humanities. Wiley-Blackwell. 2016. 592 p.

Seixas P. The Big Six Historical Thinking Concepts. Nelson Education. 2019. 160 p.

Svitovi vijni v istoriyi ta doli lyudstva. Monografiya / red. S.S. Troyan. Kiyiv, Kondor, 2014. 252 s.

Tolmach M. Tsyfrovi tekhnolohii v osviti : mozhlyvosti y tendentsii zastosuvannia. *Tsyfrova platforma: informatsiini tekhnolohii v sotsiokulturnii sferi*. 2021. № 4(2), S. 160–168.

Traverso E. The Past: Instructions for Use: History, Memory, Politics. Columbia University Press. 2021. 216 p.

Veliki derzhavi u Svitovij vijni 1914–1918: protistoyannya idej i diplomatij:Monografiya / red. S. S. Troyan. Kiyiv, Kondor, 2020.152 s.

Wineburg S. Historical Thinking and Other Unnatural Acts : Charting the Future of Teaching the Past. Temple University Press. 2021. 256 p.

Wolf, Eric R. *Europe and the People Without History*. Berkeley: University of California Press, 1982. 1268 p.

Zhvanko L. Bizhenstvo Pershoyi svitovoyi vijni: ukrayinski akcenti. Persha ta druga svitovi vijni v istoriyi lyudstva (do 100-richchya pochatku Pershoyi i 75-richchya pochatku Drugoyi svitovih voyen): Monografiya / Naukova redakciya d.i.n. prof. S. S. Troyana. K. : DP «NVC «Prioriteti», 2014. S.190–206.

Zhvanko L. M. Bizhenci Pershoyi svitovoyi vijni: ukrayinskij vimir (1914–1918 rr.): monografiya. H. : Virovec A. P. «Apostrof», 2012. 568 s.

Zhvanko L. M. Vlada i bizhenci Pershoyi svitovoyi vijni: evolyuciya stosunkiv na terenah Shidnoyi Yevropi (1914–1925). Czlowiek w Europie. Czlowiek wobiec problemow XIX i XX wieku. Redakcja naukowa Macej Franz; Marius Kardas. Torun: Wydawnictwo Adam Marszalek, 2011. S. 115. 133.